

3 KRONIKA7I

2023

IZ ZGODOVINE ILIRSKE BISTRICE

71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 3 – Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

20. oktobra 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2024

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi:

Občina Ilirska Bistrica

OBČINA
ILIRSKA
BISTRICA

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

420 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Ilirska Bistrica v 70. letih 20. stoletja. Pogled na stavbe današnjega sodišča, banke, občine in pošte / Ilirska Bistrica in the 1970s. View of the buildings of today's courthouse, bank, municipality and post office (hrani /kept by: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

Na zadnji strani/ Back cover: Vitraž na Gregorčičevi 15 v Ilirski Bistrici z grbom Ilirske Bistrice ter zastavami Avstro-Ogrske in Avstrijskega primorja, domnevno 70. leta 19. stoletja. Heraldične barve niso povsem točne. / Stained glass window at 15 Gregorčičeva Street in Ilirska Bistrica with the coat of arms of Ilirska Bistrica and the flags of the Austro-Hungarian Empire and the Austrian Littoral, presumably from the 1870s. Heraldic colours are not entirely accurate (foto / Photo: Marjan Krebelj).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ilirska Bistrica)(082)

IZ zgodovine Ilirske Bistrice / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2023. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 71, št. 3)

ISBN 978-961-6777-32-2
COBISS.SI-ID 169613571

KAZALO

Razprave

Miha Preinfalk:	Ilirska Bistrica – dva kraja, ena zgodovina445
	Ilirska Bistrica. Two places, one history447
Boris Golec:	Kdaj in zakaj je bilo Trnovo trg449
Vanja Kočever:	Kužna epidemija leta 1631 na Kranjskem in njena razširjenost ob zgornjem toku reke Reke471
Vanja Kočever:	Trnovsko župnišče kot prenočišče cesarja Karla VI. na potovanju ob dednih poklonitvah notranjeavstrijskih dežel leta 1728489
Damir Tulić, Mario Pintarić:	Altaristička i kiparska oprema župne crkve svetog Petra u Ilirskoj Bistrici519
Igor Gardelin:	Plemiška rodbina Porcia in zapuščina Hanibala Alfonza kneza Porcia na gradu Prem535
Boris Golec:	Dvorec Trnovo – tri razrešene neznanke: nastanek, izginotje in lokacija561
Boris Golec:	Skladatelj Fran Gerbič in Trnovo pri Ilirski Bistrici575
Aneja Rože:	Spominska obeležja Dragotinu Ketteju od pesnikov smrti do stote obletnice njegovega rojstva.....591
Bogdan Kolar:	Začetki ustanove notredamskih sester v Trnovem611
Nejc Bratina:	Delovanje telovadnega odseka Orel na Ilirskobistriškem623
Emilija Kastelic:	Arhitektura občine Ilirska Bistrica in okolice v obdobju fašizma631
Eda Belingar:	Načrtovanje palače nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici643
Urška Godina:	Sakralna umetnost Toneta Kralja na Primorskem. Umetniška dela v cerkvah na Ilirskobistriškem657
Irena Uršič:	Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji. Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih679
Klemen Kocjančič:	Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno.....703
Denis Cerkvenik:	Zaključni boji v okolici Ilirske Bistrice ob koncu druge svetovne vojne.....717
Tjaša Jakop:	Opis govora vasi Jelšane.....727

Jubilej

Vojko Čeligoj, raziskovalec ilirskobistriških korenin in skozi desetletja kronist bistriškega vsakdana s fotografskim aparatom v roki (<i>Dragica Jaksetič</i>)735

Ocene in poročila

Janez Bilc: Kronika fare trnovske na Notranjskem (<i>Bogdan Kolar</i>).....	737
Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno (<i>Klemen Kocjančič</i>)	738

Emilija Kastelic

dr., Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij, Povšetova 37, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
E-pošta: emilija81@gmail.com

Arhitektura občine Ilirska Bistrica in okolice v obdobju fašizma

IZVLEČEK

Ilirska Bistrica in njena okolica sta pomembni priči zgodovinskega dogajanja med svetovnima vojnama, pri čemer med pomembnejša, hkrati pa tudi najmanj raziskana področja spada arhitektura. Pričujoči prispevek poskuša to vrzel zapolniti s kratko predstavitevijo najpomembnejših objektov, ki so nastali v obdobju po prvi svetovni vojni. Izbrani so le nekateri vidnejši objekti, ki so krajše slogovno analizirani in umeščeni v takrat obstoječe arhitekturne sloge. Na osnovi slogovne analize potrjujemo pomembnost območja za slovenski zgodovinski arhitekturni prostor in odpiramo možnosti za nadaljnje raziskave.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, fašizem, arhitektura, racionalizem, italijanski racionalizem, Stile Littorio

ABSTRACT

ARCHITECTURE OF THE MUNICIPALITY OF ILIRSKA BISTRICA AND ITS SURROUNDING AREA DURING THE FASCIST PERIOD

Ilirska Bistrica and its surroundings are important witnesses to the historical developments during the interwar period, with their architecture representing one of the most important yet also the least researched areas. The article therefore aims to fill this gap by briefly presenting a few of the most notable buildings constructed after the First World War. The selected buildings were subject to a short stylistic analysis and classified as one of the architectural styles of the period under discussion. The analysis confirms the significance of the Ilirska Bistrica area for Slovenia's historical-architectural milieu and presents possibilities for further research.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, fascism, architecture, rationalism, Italian rationalism, Stile Littorio

Arhitektura v obdobju fašizma

Da je bila arhitektura v obdobju totalitarnih režimov izrabljena v propagandne namene, ni neznano; ta koncept je bil prisoten v času fašističnega režima ter ga lahko opazimo tudi na ozemlju Ilirske Bistrice in okolice. Splošno stanje na področju arhitekture v Italiji v omenjenem obdobju je bilo zaradi idej nove politične oblasti in temu neustreznega izobraževanja precej kaotično, zato je zahtevalo nove pristope, ki so vsebovali večkratno spreminjanje zakonodaje. To je do določene mere vplivalo tudi na Ilirsko Bistrico, saj je bilo tam kar nekaj novogradenj, ki so bile slogovni tujek.

Na obravnavanem ozemlju o inženirskem načrtovanju večjega obsega v smislu stanovanjskih sosesk, sprememb mestnih predelov in industrijskih obratov ne moremo govoriti, zato tudi ne o njegovi estetski vrednosti. Veliko lažje je govoriti o posameznih objektih, saj se njihova estetska vrednost kaže v več različnih arhitekturnih elementih, ki pa jih ne moremo jasno opredeliti niti kot *Stile Littorio* niti kot italijanski racionalizem. Gre torej za mešanico slogov, ki zaznamujejo obravnavano ozemlje in prinesejo moderni izraz krajini, vendar niso nosilci enotnega arhitekturnega sloga. Objekti klasičnih elementov odražajo svojo funkcionalnost in ne kažejo pretirane zanimanja za modernost, medtem ko so objekti modernih elementov bližje evropskemu kot italijanskemu racionalizmu. To gre pripisati dejstvu, da so njihovi avtorji tudi njegovi nosilci.

Raziskovanje in iskanje podatkov je prineslo spoznanje, da je objektov in arhitektov/inženirjev, ki bi si zaslužili primerno obravnavo, veliko več, kot jih bomo predstavili. Ravno tako se je izkazalo, da je zanimanje za obravnavano temo in konkretnije pristope k njeni predstavitvi izredno veliko, saj se z njo ukvarjajo le posamezni, velikokrat med seboj nepovezani ljubiteljski zgodovinarji, vsak s svojim naborom pomembnih podatkov, ki nikoli niso bili združeni, ustrezno ovrednoteni in predstavljeni javnosti. To je pomembno, saj govorimo o arhitekturi v dveh danes ločenih državah.

Zato je pomembna vsaka aktivnost, ki omogoča, da tovrstna arhitektura ne potone v pozabo. Stavbna primera, ko bi se lahko zgodilo prav to, sta (delno) zapuščeni stavbi občine oziroma do nedavnega pošte na Premu ter občine in šole v Materiji, ki sta, širši javnosti skorajda neznani, še vedno odraz nezamisljivih sprememb kulturne krajine. Brez ukrepanja se bo nekoliko drugačen obraz fašističnega obdobja izgubil in z njim tudi poznavanje na tem območju delujočih osebnosti.

Delujoči arhitekti na območju Ilirske Bistrice

V obdobju fašizma so bile razmere za arhitekto neugodne. Ureditev položaja arhitekta in inženirja v

prvih letih po prvi svetovni vojni je bila v Italiji velika težava, ki so jo poskušali rešiti s sprejemanjem zakonov, odlokov in pravilnikov.¹ Vsi poskusi ureditve so se zaradi specifičnih družbeno-političnih razmer naposled usmerili v nastanek posebnih seznamov (t. i. Albi), na katere so se lahko vpisovali arhitekti in inženirji, ki so želeli opravljati svoj poklic. V teh Albih so skorajda edini dostopni podatki o delujočih arhitektih in inženirjih. Za območje Ilirske Bistrice sta pomembna Albo del Carnaro² (Seznam Kvarnerske province) oziroma Albo degli ingegneri della provincia del Carnaro (Seznam inženirjev Kvarnerske province) (1928) ter Albo degli ingegneri della provincia di Fiume (Seznam inženirjev Reške province) (1932), oba vzpostavljena na podlagi ukaza,³ ki ga je 20. novembra 1928 izdal »predsednik sodišča« (specifikacija sodišča namreč v Albih ni navedena). S pomočjo podatkov iz Albov, imen pripravljavcev načrtov zgradb in njihove slogovne analize je nastal poskus predstavitve arhitekture in njenega sloga na obravnavanem ozemlju.

Kdo so bili delujoči arhitekti, inženirji in celo geometri v pasu Reka–Trst, pokažejo risbe, načrti, zapisniki oziroma druge dostopne arhivske listine ter Albi. Imena, ki se pojavljajo na obravnavanem ozemlju, so Andrea Bayer, Yvone Clerici, Giuglio Duimich, Umberto Ballontini, Umberto Lunghini, Bruno Muck, Danilo Grillo, Santo Pillepich, Giorgio Scarpa, Giuseppe Baldi, Federico Mazzoni, Pierino Traversa, Umberto Miotto in Enrico Polla. Njihovo delovanje je v manjšem ali večjem obsegu zaznamovalo kulturno krajino s tem, da so prejšnjim arhitekturnim vzorcem (neo)klasičnega, renesančnega in tradicionalnega sloga dodali drznejše z novimi materiali. Njihovi načrti so velikokrat pomenili drznost, kljub morebitnemu nasprotovanju, predvsem zaradi navidezne slogovne nepomembnosti posameznih objektov v primerjavi s precej bolj monumentalnimi v mestih Reka in Trst.

Občina Ilirska Bistrica

Na ozemlju, ki ga je na vzhodni strani Jadrana zasedla italijanska vojska, je bila najprej vzpostavljena vojaška oblast z guvernerjem na čelu in s sedežem v Trstu. Ozemlje sedanje občine Ilirska Bistrica je bilo razdeljeno na več občin (najprej osem, nato šest); te so takrat zajemale tudi kraje, ki so danes na hrvaški strani.⁴

¹ Poskusi ureditve kompleksnih razmer so podrobneje razloženi v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*.

² Vsi Albi so dostopni pri prof. Paolu Nicolosu, Fakulteta za arhitekturo Univerze v Trstu, ki je za namen raziskave prijazno dovolil vpogled (op. a.).

³ Ukaz je bil osnovan na podlagi 1. in 59. člena pravilnika z dne 23. 10. 1925, št. 2537 (Albo degli ingegneri della provincia di Fiume, 2).

⁴ Več v Simčič, *Občina Ilirska Bistrica*, str. 132–133.

Razvoj Bistriškega je bil po novem v veliki meri vezan na obmejno lego in utrjevanje meje. Vojaške objekte in infrastrukturo je gradila italijanska vojska, civilne javne objekte in infrastrukturo občina z najemanjem kreditov, nekaj objektov pa tudi fašistične potujočevalne organizacije. Zaradi vseh omenjenih gradenj se je občina prezadolžila in od reške posojilnice ni več dobivala posojil, ki bi omogočila izvedbo vseh zastavljenih načrtov. Prezadolženost občine je posledično pomenila, da nekaterih objektov niso zgradili, čeprav so bili načrti že izdelani. Kljub temu je bilo zgrajenih kar nekaj stavb, ki so zaznamovale tako urbano kot ruralno okolje.

Delovanje uradov, ki so omogočili gradnje

V času italijanske oblasti sta na območju Kvarnerske province oziroma v reški občini delovala dva pomembnejša tehnična urada. Najpomembnejši je bil Gradjanski tehnični ured (Mestni tehnični ured), ki je deloval kot samostojna tehnična oblast širokih usmeritev, vendar podrejena Ministero dei lavori pubblici (Ministrstvo za javna dela) v Rimu. Ustanovljen je bil 1. novembra 1924, takoj po določitvi meje med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo na območju Reke. Do leta 1934 je bil njegov delovni naziv *Corpo reale del Genio civile*,⁵ nato pa je deloval pod imenom *Ufficio del Genio civile a Fiume* (Urad za gradbene zadeve na Reki).

Drugi pomemben urad je bil Pokrajinski tehnični ured (Pokrajinski tehnični ured). Ustanovljen je bil 14. maja 1926 in je deloval pod imenom *Provincia del Carnaro – Ufficio tecnico* (Kvarnerska provinca – tehnični ured) oziroma *Amministrazione provinciale – Ufficio tecnico* (Administracija province – tehnični ured) ali tudi pod imenom *Ufficio tecnico provinciale a Fiume* (Tehnični ured province na Reki). Zanj se največkrat uporabljajo kratice U. T. P., ki jih je mogoče zaslediti na številnih načrtih zgradb. Njegov domet delovanja je bil precej manjši od prvega, administrativno pa je bil podrejen regionalni upravi. Medtem ko je Mestni tehnični ured deloval kot projektno-tehnični zavod za splošne zasebne in državne gradnje in obnove ter kot strokovno-tehnični nadzorni organ na lastnem območju, je Pokrajinski tehnični ured organiziral in spremljal delo občinskih tehničnih uradov, ni pa sledil gradbeno-tehnični dejavnosti. Odgovoren je bil samo za objekte, ki jih je državna oblast prepustila pokrajinski upravi. Poleg različnih objektov pokrajinskih uprav so pod njegovo okrilje spadale šolske zgradbe, območne cestne prometnice ter nekateri objekti splošne varnosti oziro-

ma mestne zaščite. Urad je prenehal delovati 3. maja 1945.⁶

Poleg omenjenih dveh so takrat na Reki delovali tudi drugi regionalni tehnični uradi, vendar se podatki o njih niso ohranili v enakem obsegu. Pričetek njihovega delovanja lahko vidimo v nastanku in razvoju prvih regionalnih organov državnih oblasti na reškem območju. Mednje prištevamo Poglavarско namjesništvo (*Luogotenenza capitaneale* oziroma *Komerzassessorium* – Glavarско namestništvo, 1752–1776), Riječki gubernij (*Regium Gubernium Fluminense* – Reški gubernij, 1776–1809), Riječko okružno poglavarstvo (*Fiumaner Kreisamt*; *Capitanato distrettuale Fiume* – Reško okružno glavarstvo, 1814–1822), Kraljevski riječki gubernij (Reški kraljevi gubernij, 1822–1850), Riječka županija 1848–1869 ter Kraljevski gubernij za Rijeku i Ugarsko-hrvatsko primorje (Kraljevi gubernij za Reko in Ogrsko-hrvaško primorje, 1869–1918).⁷

Poleg omenjenih so imele na področju gradbeništva določene pristojnosti tudi druge organizacije. Ena takih je bila Trgovalsko-obrtniška komora v Rijeki (*Trgovsko-obrtna zbornica na Reki*, 1811–1924), ki je imela velik vpliv na gradbeno dejavnost, še posebej na cestne povezave, reško pristanišče in njegovo ureditev skladišč, trgovskih, industrijskih ter drugih pomembnih objektov za gospodarski razvoj Reke⁸. Druga, še pomembnejša organizacija, ki je vplivala na razvoj gradbeno-tehničnih dejavnosti, je bil *Governo marittimo* (Pomorska oblast), ki je v obdobju 1870–1918 deloval na območju Reke in Ogrsko-hrvaškega primorja. V njegovem okviru je delovala posebna tehnična služba, ki je bila odgovorna za gradnjo pomorsko-tehničnih naprav, namenjenih varni plovbi, ter gradnjo pristanišča, skladišča, naprav za nakladanje in razkladanje ter drugih objektov, pomembnih za pomorstvo, nadzirala pa je tudi izdelovanje plovil.⁹

Nekateri najrepzentativnejši objekti na Bistriškem in njihovi arhitekti

Občinska stavba v Ilirski Bistrici in Santo Pillepich

Med najpomembnejše arhitekturne spomenike v slovenskem delu novopriključenega ozemlja nedvomno sodi občinska stavba v Ilirski Bistrici. V tridesetih letih 20. stoletja (datacija o dograditvi v arhivski dokumentaciji ni dosegljiva) jo je zgradilo gradbeno podjetje Santo Pillepich, ki je na javnem razpisu zmagalo z najnižjo ceno. Pillepich se je rodil

⁵ Gre za periferni državni organ z nalogo nadzora javnih gradenj na periferni in lokalni ravni. Uradnega prevoda oziroma ustreznih slovenskih sopomenk za pravilen dobesedni prevod ni (op. a.).

⁶ HR-DARI-55, Inventar Pokrajinskih tehničnih ureda u Rijeci.

⁷ HR-DARI-55, Inventar Pokrajinskih tehničnih ureda u Rijeci.

⁸ Lozzi Barković, *Stambeno-najamno graditeljstvo*, str. 171–191.

⁹ HR-DARI-55, Inventar Pokrajinskih tehničnih ureda u Rijeci.

Ilirska Bistrica – občinska stavba (iz zbirke Primoža Rojca).

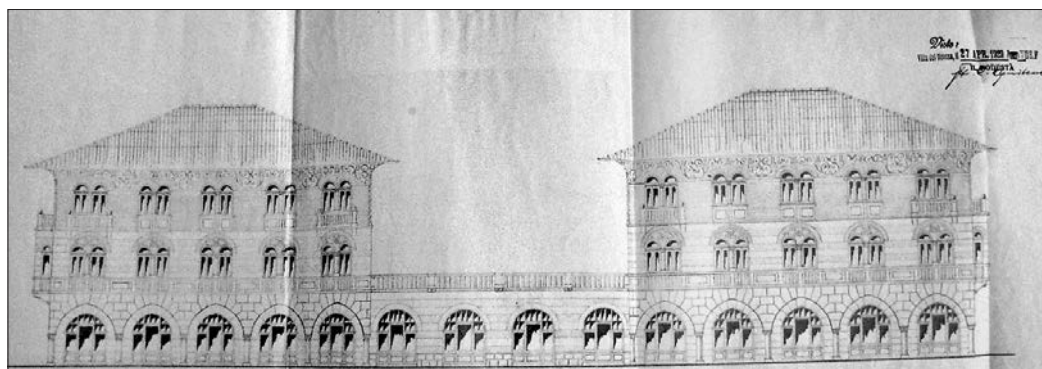
na Reki 25. oktobra 1876. V Državnem arhivu na Reki so dostopni posamezni spisi, iz katerih je razvidna naklonjenost lokalnih oblasti njegovemu podjetju. Med pomembnejšimi dokumenti je Pillepicheva prošnja lokalnim oblastnikom za izdajo certifikata moralne in politične ustreznosti za vpis v Albo izvajalcev gradbenih del.¹⁰ Med izvedena dela njegovega podjetja na Reki in v bližnji okolici so tedaj spadali nekdanja livarna Mateo Skull (1881), hiša Bacarchich (1884), hiša Cretich (1893), hiša Sillich (1896), rekonstrukcija – nekdanji mlini Bruni, rekonstrukcija stanovanja Lenaz, nadgradnja nekdanje hiše Retti P. Hektorovića (1897), zapiranje dvorišča hiše Cretich (1904), izgradnja nekdanje hiše Segnan na Koblerovem trgu na Reki (gabariti P + 3) (1923) in gradnja nekdanje hiše Radetich (gabariti P+1+Pk) (1924).¹¹

Nadzornik gradbenih del pri izgradnji občinske stavbe je bil inženir Ferruccio Jelousheg, tehnik v

Hranilnici (Casa di Risparmio). Na načrtih občinske stavbe ni avtorjevega podpisa, le podpis takratnega župana Ilirske Bistrice Carla Ognibeneja, ki jih je pregledal; avtor torej ostaja neznan.

Po besedah Vojka Čeligoja, ljubiteljskega zgodovinarja in avtorja številnih poljudnih člankov o Ilirski Bistrici, naj bi bila stavba posvečena bratu Benita Mussolinija, ki je bil urednik revije *Il Popolo*.¹²

Stavba stoji ob glavni prometnici Reka–Trst in je s pročeljem obrnjena proti mestu. Glede na lego mesta je njena postavitve robna in verjetno namen-ska, saj daje vtis, da dominira prostoru in hkrati nadzoruje mesto. V njeni neposredni bližini ni drugih stavb, stoji na samem, sredi prostrane krajine, ki je ne zamejujejo hribi ali drugi prostorski mejniki. Po velikosti se uvršča med najvidnejše mestne zgradbe. V izvornem načrtu je bilo pritličje namenjeno poslovnim prostorom in trgovini, nadstropji pa stanovanjem, a sta bili kasneje preurejeni v pisarne. Pri-

Čelna fasada stavbe občine Ilirska Bistrica (HR-DARI-8, mapa 1626).

¹⁰ Albo hranijo v HR-DARI-1108.

¹¹ <http://croinfo.net/forum/index.php?topic=1435.30;wap2> (15. 3. 2016).

¹² Več v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 87–88.

Ilirska Bistrica – risba stavbe vrtca (HR-DARI-8, mapa 1626).

marna funkcija zgradbe je bila administrativna – za potrebe občine.

Stavba, zanimivo, meša več vzorov, na eni strani zgodnjerenesančno palačo, na drugi pa primestno vilo. Obenem se navezuje na značilne tipe mestnih (občinskih) hiš iz 19. stoletja, ki črpajo vzorce v poznosrednjeveških mestnih hišah italijanskih mestnih držav oziroma flamskih samostojnih mest, le da bistriško zgradbo zaznamujeta dvojnost obeh kril in vmesna praznina, medtem ko bi morala biti po vzorcu ravno v tej vmesni praznini poudarjena vertikala, običajno mestni stolp ali vsaj nekakšen rizalit. Pri tej stavbi bi dodatna podrobna analiza tipa verjetno razkrila marsikaj zanimivega o dejstvu, da so ob vsem modernističnem racionalizmu postavili nekaj tako staromodnega.

Zgodovinske dokumente ilirskobistriške občinske stavbe hranijo v reškem arhivu.¹³ Celoten projekt zgradbe je bil sestavljen iz sedmih risb, tehničnega opisa, specifikacije ter ponudbe za javno naročilo s specifikacijo cen (*preventivo di asta con la tabella dei prezzi unitari*). V arhivski dokumentaciji so shranjeni tudi zapisniki in izpisi sklepov mestnega načelnika.

Stavbo lahko slogovno označimo kot mešanico modernih in ustaljenih klasičnih elementov s prevlado slednjih. Ko govorimo o klasičnih elementih, govorimo o elementih zgodovinskih (historičnih) slogov – tj. romanike, gotike, renesanse in baroka. Med klasične elemente umeščamo rustikalno pritličje, oboke in arkade s podpornimi stebri s kapitelom, bogato fasadno okrasje, šotorasto streho, lesen strešni venec in delitev oken. Stavbo bi lahko opredelili kot neohistoristično; morda gre celo za enega najboljših primerov te, sicer težko opredeljive slogovne smeri pri nas. Stavba je izjema v primerjavi z ostalimi in je izjemen arhitekturni spomenik v Sloveniji, zato bi si zaslužila posebno obravnavo.

Vrtec v Ilirski Bistrici in Giorgio Scarpa

Stavba stoji na današnji Zupančičevi ulici 5, v starem mestnem jedru Ilirske Bistrice. V primerjavi s postavitvijo občinske stavbe je vrtec na precej »ne-strateškem« mestu.

Gre za longitudinalno dvonadstropno, izrazito kubično zasnovano zgradbo jasne arhitekturne zasnove s poudarjenim vhodom, ki jo nadgrajuje manjše nadstropje podolgovate oblike. Levi in desni krilni del stavbe sta izbočena in kubične oblike.

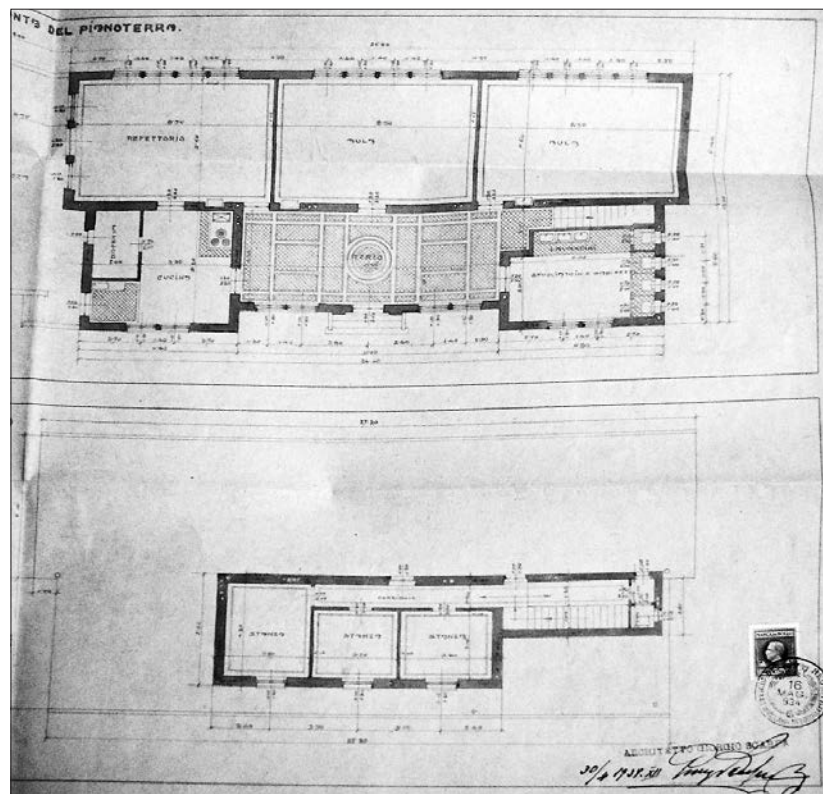
V zapisniku Tehničnega urada na Reki z dne 1. marca 1935 so opisane značilnosti stavbe. V prvem odstavku zapisnika je navedeno, da je zgrajena po vzoru takrat že obstoječih stavb, natančneje, po vzoru stavbe, namenjene materam in otrokom v Lovranu. Gre za dvonadstropno stavbo s pritličjem za vrtec in ambulanto ter prvim nadstropjem za porodniški oddelek. Nosilne strukture so predvidene v armiranem betonu, stavbni skelet je grajen iz pilastrov in povezovalne preklade, streha je iz armiranega betona, zazidane stene in tramovi pa iz materiala »ALFA«, ki pa v zapisniku ni opredeljen.¹⁴ Stavba je danes precej spremenjena.

Stavba v primerjavi z občinsko stavbo ne meša različnih arhitekturnih slogov. Sledi modernim prijemom racionalizma z ravnimi, enostavnimi linijami, fasado brez okrasja in ravnokrito streho iz armiranega betona. Edini del, ki bi lahko stavbo slogovno približal tradicionalnim elementom, je vhod, ki ga podpirata polstebra in zaključuje trikotni nadstrešek. Stavba v ničemer ne spominja na »klasične« stavbe prejšnjih obdobj. Kljub temu pa je zanimiva postavitev vhoda, ki sledi renesančni arhitekturi. Primeri takega vhoda, podprtega s polstebri na podstavkih in zaključenega s trikotnim zatrepnim nadstreškom, so pogosti na primer v Firencah.¹⁵ Tak vhod je v popolnem nasprotju s siceršnjo arhitekturo stavbe in zato močno izstopa.

¹³ HR-DARI-8, mapa 1626. Dodatna podrobnejša obrazložitev v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 92–93.

¹⁴ HR-DARI-8, mapa 1626.

¹⁵ Koch, *Umetnost stavbarstva*, str. 219–228.

Ilirska Bistrica – načrt stavbe vrta (HR-DARI-8, mapa 1626).

Avtor načrta je arhitekt Giorgio Scarpa, pri čemer so v raziskavo vključeni le osnovni podatki o njegovem rojstvu in poklicu. V *Albu degli ingegneri della provincia di Fiume* je Giorgio Scarpa naveden kot aktivni član – predstavnik arhitektov. Njegovo ime se v omenjenem *Albu* pojavi v rubriki *Elenco speciale, supplementare e transitorio degli Architetti in base al R.D. 3 Settembre 1926 n. 1660* (Poseben nadomestni in prehodni *Albo* arhitektov, osnovan na podlagi KO 3. september 1926, št. 1660). Ta pravna podlaga je veljala za arhitekta in tehnika, t. i. stavbne mojstre iz novih provinc, še posebej tujce. Po dostopnih podatkih se je Scarpa šolal v Trstu na *Scuola Ind. Superiore*, habilitacijski izpit pa je leta 1912 opravljal v Zadrju. Ni imel stalne zaposlitve, temveč je deloval kot samostojen arhitekt in živel v Ilirski Bistrici. Stavbo je zgradilo podjetje inženirja Carla Fratija. Pravne zahteve gradnje so zabeležene v pogodbi z omenjenim podjetjem.¹⁶

Vrtec v Ilirski Bistrici ni bil edini objekt tega arhitekta. Zelo zanimivi so načrti, ki jih je pripravil za vrtec v Knežaku, za katerega so v državnem arhivu zelo dobro ohranjeni načrti ter knjižica s popisom del in cenami. To je za zdaj edino, kar je na voljo. Pri terenskem pregledu ni bilo mogoče zaznati nobene podobne stavbe.

Karabinjerske vojašnice v Ilirski Bistrici – Trnovu

Vojašnice so bile na Ilirskobistriškem strateškega pomena, zato so bile premišljeno umeščene v okolje. Poleg trnovske so bile zgrajene tudi manjše, na primer na Premu, v Jelšanah in Zagorju, še ena večja pa v Ilirski Bistrici, za katero nismo zasledili načrtov. Po razglednicah (dostopne v zbirkah Vojka Čeligoja in Primoža Rojca) sodeč sta si vojašnici v Ilirski Bistrici in Trnovem vizualno zelo podobni, zato lahko sklepamo, da so si podobni tudi načrti.

Pod večino načrtov najdemo kratiko U. T. P. (*Ufficio Tecnico Provinciale*), ne pa tudi podpisov avtorjev načrtov. Pri načrtih ilirskobistriške vojašnice nad stariim mestnim jedrom je le kratika urada. Pri vojašnici na Premu so na načrtih kratika urada ter podpisa Yvona Clericija in Giulia Duimicha. Pri vojašnici v Zagorju pa ni niti kratic urada niti podpisov. Na osnovi razpoložljivih podatkov lahko opravimo le slogovno analizo stavbe, ki glede na arhitekturne vzorce in elemente najverjetneje nakazuje na tipsko gradnjo vojašnic, ki spada bolj v klasično kot moderno arhitekturo, in primerjavo z današnjim stanjem, ne moremo pa določiti avtorja objekta. Zaradi številčnosti in podobnosti objektov bi bilo zanimivo vedeti, ali je načrte pripravljala isti arhitekt ali skupina, kar bi olajšalo določitev, ali gre za tipsko gradnjo. V tem primeru lahko o tem le domnevamo.

¹⁶ HR-DARI-8, mapa 1626.

Trnovo (Ilirska Bistrica) – risba vojašnice (HR-DARI, Progetto della caserma dei reali carabinieri, mapa 13 in 14).

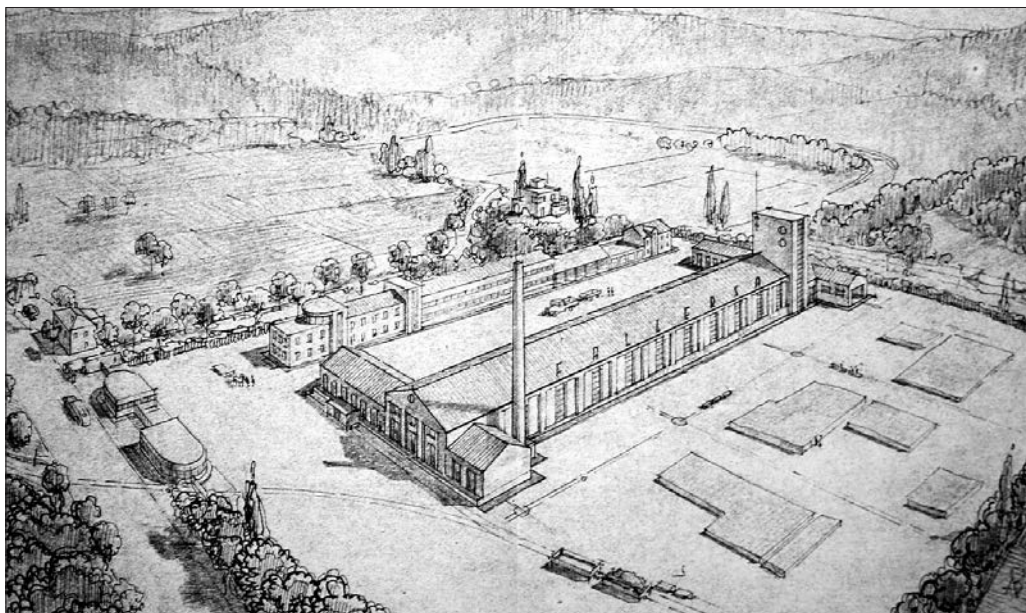
Trnovo (Ilirska Bistrica) – stavba vojašnice danes (foto: Emilija Kastelic, 2015).

Tovarna Lesonit v Ilirski Bistrici in Giuseppe Baldi

Tovarna Lesonit (v času izgradnje imenovana Fallersa) je večstavbni kompleks. Opredelitev njegovega sloga je zaradi številčnosti in raznolikosti stavb kompleksa zahtevnejša. Vhod v osrednji kompleks je po načrtih sodeč modernističen. Polkrožne stavbe jasnih linij in ravnokritih streh se stikajo s pomočjo srednjega dela in ne vsebujejo tradicionalnih arhitekturnih elementov. Kompleks skladišč in proizvodne linije je najverjetneje pomemben bolj s funkcionalnega kot slogovnega vidika, medtem ko je drugi kompleks stavb po načrtu sodeč precej modernejši. Pred-

stavljeni načrt je edini dostopen in kot tak osnova za slogovno analizo tovarne. Večina stavb poslovnega kompleksa je zelo modernih v primerjavi z edino bolj tradicionalno zgradbo na načrtu. Ta je zadnja zgradba poslovnega kompleksa, ki je bolj podobna že obstoječim stanovanjskim objektom v mestu kot ostalim delom kompleksa. Kombinacija modernejših in klasičnih arhitekturnih elementov tovarno uvršča v mešanico modernega in klasičnega arhitekturnega sloga.

Avtor načrta je Giuseppe Baldi, o katerem nam je uspelo pridobiti le osnovne podatke o rojstvu in smrti ter informacijo o poklicu inženirja. Na načrtih

Ilirska Bistrica – Risba tovarne Lesonit – Fallersa (HR-DARI-55, šk. 89).

tovarne je pod njegovim imenom navedeno Studio d'ingegneria, Inženirski biro. Ali je bil to njegov biro ali je bil v njem le zaposlen, ni znano. O njem tudi ni podatkov v dostopnih Albih, zato ni mogoče pridobiti informacij o šolanju in izobrazbi. Možno je tudi, da je vpisan v Albo druge province.

Casa della madre e del bambino (Materinski in otroški dom) – NIDO v Ilirski Bistrici in Yvone Clerici

Stavba je ohranjena skoraj v prvotnem stanju. Najvidnejša sprememba je barva fasade in zamenjava oken. Stavba je lep primer moderne arhitekture v Ilirski Bistrici. Na njej ni elementov starejše arhitekture, ki bi nakazovali ali spominjali na že obstoječe vile ali druge (ob)mestne stavbe.

Pod risbo je podpisan Yvone Clerici,¹⁷ ki je bil v sodelovanju z Giugliem Duimichem eden aktivnejših inženirjev na obravnavanem območju. Med njegova dela uvrščamo Dispanzer za tuberkulozo v Matuljih, Palazzino della Provincia (1933) in druga dela, na primer vojašnice CC.RR in materinske domove. Bil je inženir na uradu Ufficio Tecnico Comunale di Fiume (Tehnično komunalnem uradu na Reki) in odgovorni inženir province. Izvedel je tudi nekaj del za cestno omrežje. Clerici je na obravnavanem območju podpisan pod večino risb in načrtov. Eden njegovih večjih objektov je bil NIDO, narisal pa je še načrte za vojašnico Prem in občinsko stavbo

v Materiji. Vedno je deloval skupaj z Giugliem Duimichem.¹⁸

Oba arhitekta sta bila nosilca sodobnega modernega arhitekturnega sloga na obravnavanem območju. Poleg arhitekture je pri njiju zanimivo izogibanje vpisu v fašistično stranko, zlasti glede na njun položaj in uživanje zaupanja oblasti, ki jima je ta položaj dodelila. Zanimiva je primerjava z inženirjem Andreo Bayerjem, ki pa je prisegel pripadnost režimu. Vsi trije so bili na pomembnih položajih, z očitno precej drugačnim mnenjem o pripadnosti režimu.

Občinska stavba na Premu

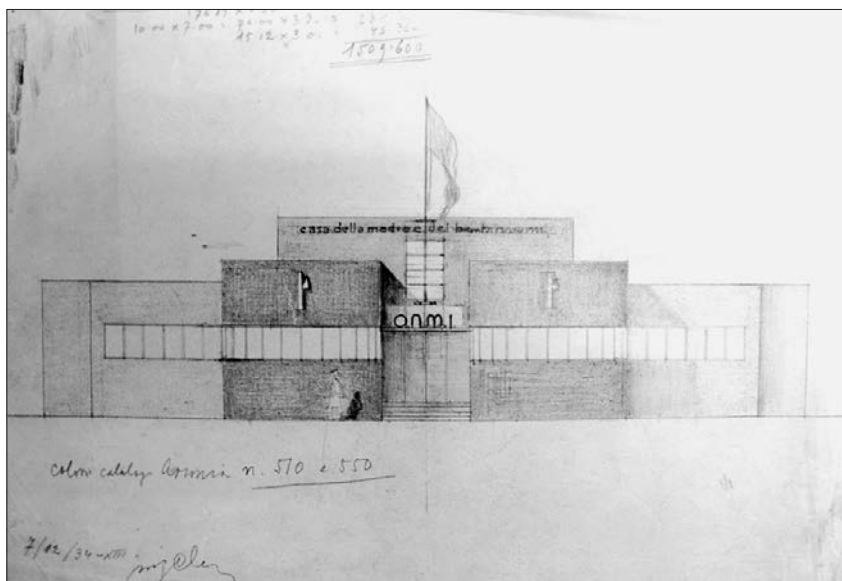
Nekdanja občinska stavba na Premu (zgrajena leta 1937) je postavljena na dvignjenem terenu in ob križišču. Če se iz Ilirske Bistrice vozimo proti Premu, jo takoj opazimo, saj je še danes popoln tujek v tamkajšnji okolici. V širši okolici namreč ni nobene stavbe podobnega sloga.¹⁹ Postavitev je bila najverjetneje strateška, saj je dominirala okoliškim zgradbam in krajini. Pomembna pa ni bila le zaradi arhitekture, temveč tudi zaradi namembnosti, saj je bila namenjena vodenju občine Prem.

Stavba nima elementov tradicionalne arhitekture. Slogovno že na prvi pogled deluje moderno in drugače kot občinska stavba v Ilirski Bistrici ali vojašnica na Premu. Slogovno je veliko bližje stavbama vrtca in zdravstvenega doma ter načrtom šol v Podgradu in Klani. Slogovno analizo smo izvedli na podlagi raz-

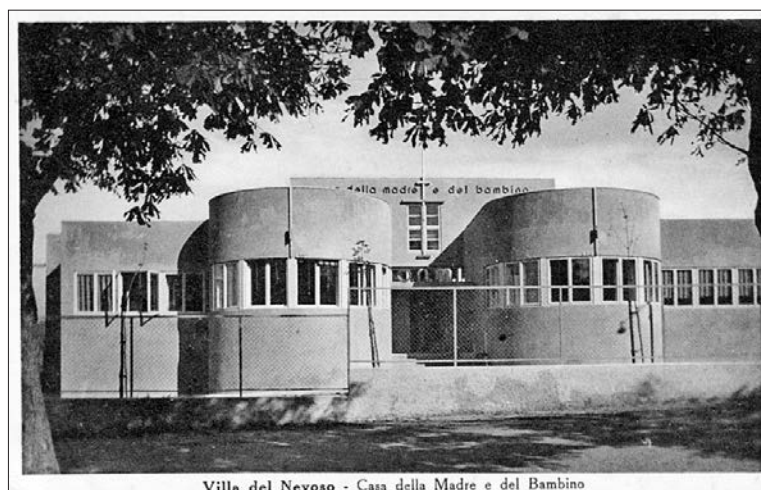
¹⁷ Več o obeh arhitektih v Malvić Rotim, Enea Perugini, str. 271–352.

¹⁸ Več o njunem sodelovanju v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 111–112.

¹⁹ Več o slogu tamkajšnje okolice v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 17–23.

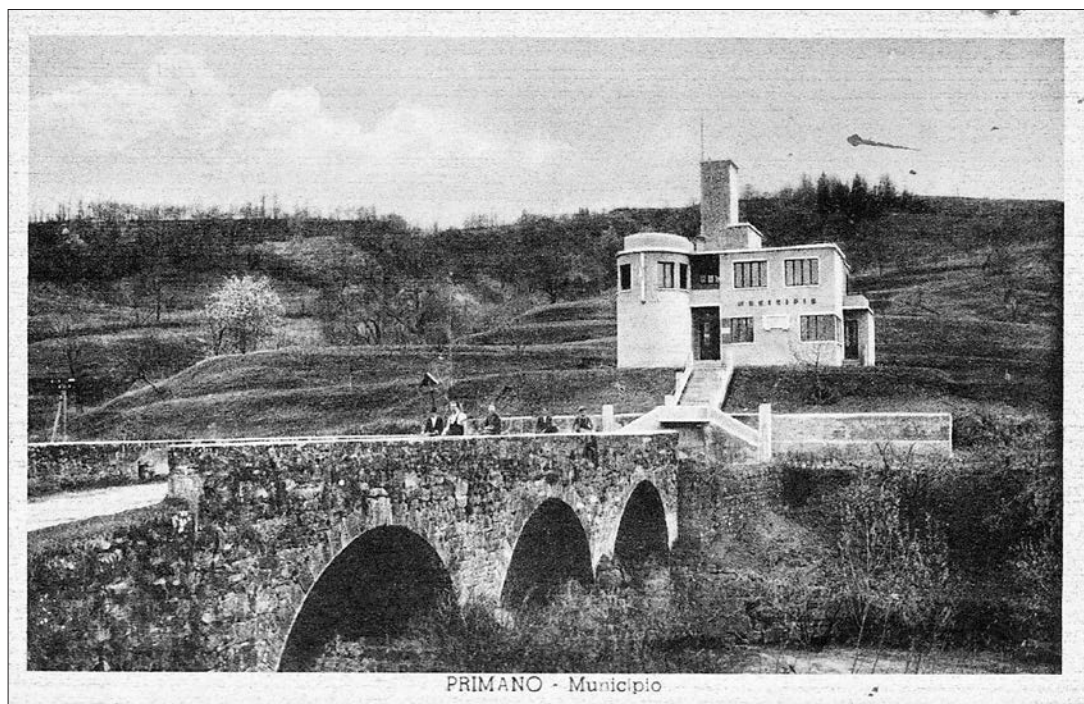
Ilirska Bistrica – risba NIDO (HR-DARI-55, šk. 159).

Ilirska Bistrica – NIDO (iz zbirke Primoža Rojca).

Ilirska Bistrica – stavba NIDO, danes veterinarska postaja (foto: Emilija Kastelic, 2015).

Prem – občinska stavba (iz zbirke Primoža Rojca).

Prem – nekdanja občinska stavba, danes zapuščena (foto: Emilija Kastelic, 2015).

glednice in terenskih fotografij. Načrtov in natančnejših podatkov ni bilo mogoče pridobiti. Stavba je skoraj v celoti ohranjena, žal pa je njeno stanje precej slabo, saj je zapuščena in počasi propada. Brez ustrezne zaščite bo propadla in z njo še en arhitekturni spomenik tistega časa.

Zaključek

Krajša slogovna analiza izbranih objektov, zgrajenih med svetovnima vojnoma, kaže na primere širšega arhitekturnega izraza 20. stoletja na posebnem območju današnje Slovenije. Mešanica arhitekturnih elementov torej dokazuje, da je šlo na obravnavanem območju za raznoliko arhitekturo, ki je v svojih značilnostih nekoliko izstopala tudi od okvirjev italijanske arhitekture večjih mest.²⁰ Bolj kot za podrejanje režimu gre pri arhitekturnem slogu za preplet elementov klasične arhitekture (ta je najizrazitejši pri stavbi Občine Ilirska Bistrica) in modernih elementov (najbolj izpostavljeni pri stavbi NIDO). Predstavljeni objekti se torej slogovno nedvomno razlikujejo od obstoječih (pred vojno je to območje zaznamovala klasična arhitektura prejšnjih obdobij, ki je vplive sprejemala iz različnih smeri)²¹ in so vplivali na oblikovanje videza takratne krajine.

²⁰ Podrobna obrazložitev arhitekture fašističnega obdobja v Italiji v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*.

²¹ Podrobna obrazložitev videza območja pred prvo svetovno vojno in vplivov na arhitekturo v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Državni arhiv u Rijeci (DARI)

HR-DARI-8, Riječka prefektura

HR-DARI-55, Pokrajinski tehnički uredi u Rijeci

HR-DARI-1108, Riječka kvestura

HR-DARI, Progetto della caserma dei reali carabinieri, mapa 13 in 14

LITERATURA

Kastelic, Emilija: *Racionalistična arhitektura v pasu Reka-Trst* (doktorska disertacija). Koper, 2016.

Koch, Wilfried: *Umetnost stavbarstva*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1995.

Lozzi Barković, Julija: Štambeno-najamno graditeljstvo Rijeke između dva svjetska rata. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26, 2002, str. 171–191.

Malvić Rotim, Jasna: Enea Perugini, Giulio Dui-mich in Yvone Clerici u arhitekturi Rijeke između dva rata. *Quaderni*, vol. XXVI, 2015, No. 1, str. 271–352.

Simčić, Ivan: *Občina Ilirska Bistrica*. Ilirska Bistrica: Občina, 2011.

SPLETNA STRAN

Nenad Labus: *ARHITEKTI Rijeke & Sušaka, pa i Opatija*

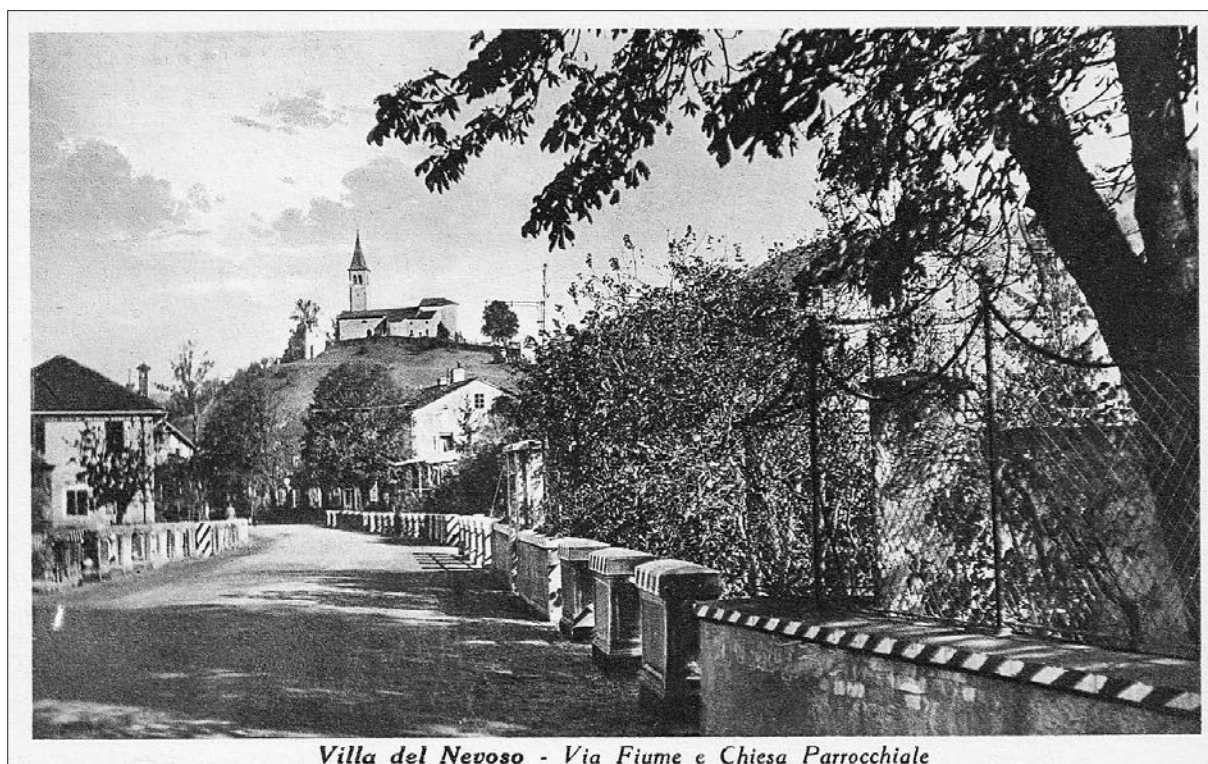
<http://croinfo.net/forum/index.php?topic=1435.30;wap2>

S U M M A R Y

Architecture of the Municipality of Ilirska Bistrica and its surrounding area during the fascist period

The article provides a short overview of architecture in Ilirska Bistrica and its surroundings during the interwar period. The area saw many new constructions, and the number would probably be much higher had the municipality not been constrained by excessive debt. Due to Ilirska Bistrica's important strategic position, most new buildings were of military nature (e.g., Trnovo Military Barracks), followed by public buildings (the municipal building in Ilirska Bistrica, Mother and Child Shelter, the municipal building in Prem, etc.) and industrial facilities (Lesonit factory, named Falersa at the time). The analysis of the selected new buildings points to the mixing of elements of classical and modern architecture, making it impossible to describe them as representing a uniform twentieth-century architectural style. The analysis allows us to identify the explicitly modern architectural style of some buildings as exemplifying the architectural rationalism of the period concerned (Mother and Child Shelter), whereas others (the municipal building in Ilirska Bistrica) exhibit more classical features and are stylistically akin to, e.g., Italian villas. This is primarily owed to the architects active in the period under discussion, who left their mark on Ilirska Bistrica's architectural landscape by employing different architectural styles. Some buildings still stand out from the more recent constructions surrounding them. The aim of the article is therefore to stress the importance of architectural heritage, which remains a severely under-researched topic, and to prompt a revalorization of the existing architecture.

Villa del Nevoso - Via Fiume e Chiesa Parrocchiale

Razglednica Ilirske Bistrice iz časa med obema vojnama (iz zbirke Milana Škrabca).

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)